

**Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin”
əsrinin ilk türk tərcümələri**

Samirə Əliyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: xedicealizade@mail.ru

<https://doi.org/10.59849/ngalmanac.2026.5.111>

Annotasiya. Bu məqalədə XIV əsr türk ədəbiyyatının iki görkəmli nümayəndəsi – Xarəzmli Qütb və Fəxrəddin Yaqub ibn Məhəmməd Fəxrinin Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərinə etdikləri tərcümələr müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Müəllif bu tərcümələrin orijinal mətnə nə dərəcədə sadıq qaldığını, tərcümə zamanı edilən əlavə və ixtisarlara, struktur və poetik fərqləri elmi əsaslarla ortaya qoyur. Məqalədə qeyd olunur ki, hər iki şair əsərin süjet xəttini və əsas kompozisiyasını qorumaqla bəzi bölmələri ixtisar etmiş, ya da dövrün ictimai-siyasi və dini baxışlarına uyğun olaraq dəyişdirmişlər. Qütb və Fəxri tərcümələrində ərəb və fars sözlərindən minimum istifadə etməyə çalışmış, türk dilinin poetik imkanlarını nümayiş etdirmişlər. Eyni zamanda əsərlərdəki bəzi əlavələr (xüsusilə Fəxri tərcüməsində Firdovsinin “Şahnamə”sindən gətirilən parçalar) müəlliflərin tərcüməyə sərbəst və yaradıcı yanaşmasını göstərir. Araşdırmada Qütbün tərcüməsinə katib Berke Fəqihin müdaxiləsi və bu müdaxilənin mətnə təsiri məsələsinə də toxunulur. Məqalədə müxtəlif tədqiqatçıların – Y.E Bertels, A. Zayonçkovski, N. Araslı, Ə. Nəcib və digərlərinin fikirləri müqayisə edilərək elmi nəticələr çıxarılır. Nəticə etibarilə, bu məqalə klassik şərq poeziyası və orta əsr tərcümə ənənələrinin öyrənilməsi baxımından dəyərli bir tədqiqat nümunəsi kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: Qütb, Fəxri, tərcümə, “Xosrov və Şirin”, tərcüməçi

**The first Turkish translations of the work
“Khosrow and Shirin” by Nizami Ganjavi**

Samira Aliyeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: xedicealizade@mail.ru

Abstract. This article presents a comparative analysis of two prominent 14th-century Turkish poets – Kharezmi Gutb and Fakhraddin Yagub ibn Muhammad Fakhri – and their translations of Nizami Ganjavi’s work “Khosrow and Shirin.” The author examines how closely these translations adhere to the original text, highlighting additions, omissions, and structural or poetic differences based on scholarly analysis. It is noted that both poets preserved the

core storyline and composition of Nizami's poem while omitting certain sections or modifying them according to the socio-political and religious context of their time. Gutb and Fakhri aimed to minimize the use of Arabic and Persian words in their translations, instead emphasizing the expressive power of the Turkish language. Additionally, Fakhri's inclusion of passages from Ferdowsi's *Shahnameh* reveals a more creative approach to translation.

The article also explores the possible intervention of Berke Faqih, a scribe who may have influenced Gutb's version, and considers how such involvement may have affected the authenticity of the text. Opinions of well-known scholars such as Y.E.Bertels, A.Zayonchkovsky, N.Arasli, and A.Najib are compared and evaluated. The analysis demonstrates that both translations serve not only as early examples of Turkic literary adaptation but also as cultural artifacts reflecting the literary norms and intellectual climate of their period. Ultimately, the article contributes valuable insight into classical Eastern poetry and medieval translation traditions, enriching our understanding of the dissemination and transformation of Nizami Ganjavi's poetic heritage across linguistic and cultural boundaries.

Keywords: Gutb, Fakhri, translation, "Khosrov and Shirin", translator

Giriş / Introduction

XIV əsr türk ədəbiyyatı zəngin və çoxşaxəli inkişaf dövrünü yaşamışdır. Bu dövrdə böyük ədəbi ənənələrin davam etdirilməsi və yeni yaradıcı yanaşmalarının formalaşması müşahidə olunur. Öz xüsusiyyətləri ilə seçilən tərcümə sənəti də həmin dövrün mühüm ədəbi janrlarından biri olmuşdur. Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasının müxtəlif türk dillərində tərcümələri XIV əsrin ədəbi məkanında mühüm hadisə kimi qəbul edilir. Bu tərcümələr həm orijinal mətnə bağlılıq, həm də tərcüməçi yaradıcılığının özünəməxsus xüsusiyyətləri baxımından maraq doğurur.

Məqalədə XIV əsrin iki görkəmli türk şairi – Xarəzmli Qütb və Fəxrəddin Yaqub ibn Məhəmməd Fəxrin Nizaminin bu məşhur poemaya etdikləri tərcümələr müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Tərcümə əsərlərindəki oxşarlıq və fərqliliklər, onların bədii və dil xüsusiyyətləri elmi əsaslarla araşdırılır. Həmçinin tərcümə sənətinin orta əsr ənənələri kontekstində formalaşması vurğulanır. Bu araşdırma həm klassik şərq poeziyasının tərcümə ənənələrinin, həm də türk ədəbi dilinin inkişafının daha dərinədən başa düşülməsinə öz töhfəsini verir.

Əsas hissə / Main Part

XIV əsr özbək ədəbiyyatının dünyaca məşhur, istedadlı nümayəndəsi şair Qütbün ədəbi irsindən bizə yalnız “Xosrov və Şirin” dastanı gəlib çatmışdır. “Xosrov və Şirin” dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin poemasının sərbəst tərcüməsi olmaqla yanaşı, özbək epik poeziyasının əsas əsərlərindən biri hesab olunur. Xarəzmli Qütbün uğurlu tərcüməsi və orijinala əlavə etdiyi bir sıra yeniliklər şairin ədəbi təcrübəsindən, dünyagörüşündən, yüksək ədəbi-bədii zövqündən və poetik istedadından xəbər verir. Qütbün “Xosrov və Şirin” tərcüməsi Nizaminin eyniadlı əsərindən götürülsə də, özünəməxsus bədii keyfiyyətləri ilə seçilir. Əsər özbək klassik ədəbiyyatında ilk böyük epik poeziya nümunəsi hesab olunur.

XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq A.N.Samayloviç, A.Zayonçkovski, T.Tahircanov, Y.E.Bertels, E.Nəcib, P.Xəlilov, N.Araslı kimi görkəmli tədqiqatçılar Qütbün “Xosrov və Şirin” əsəri üzərində araşdırmalar aparmış, qiymətli məlumatlar təqdim etmişlər. Polyak alimi A.Zayonçkovski poemanı mətnşünaslıq və linqvistik baxımdan tədqiq etmişdir. Onun araşdırmaları və əldə etdiyi nəticələr dünyanın müxtəlif jurnallarında məqalələr şəklində dərc olunmuşdur [11, s.56-62]. Alimin əsas xidmətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, faksimile əsasında ilk dəfə olaraq “Xosrov və Şirin” poemasının transliterasiyasını və lüğətini tərtib etmiş, Qütbün əlyazmasını ətraflı şəkildə təhlil edərək orijinal əsərlə müqayisələr aparmışdır. Görkəmli alim Y.E.Bertels isə əsas diqqəti “Xosrov və Şirin” poemasının ədəbi analizinə yönəltdirmişdir [8, s.101-128]. T.Tahircanov “Tarixdən ədəbiyyata” kitabında, həmçinin Qütbün “Xosrov və Şirin” əsərinin tədqiqinə həsr etdiyi monoqrafiyasında şairin həyatına dair bioqrafik məlumatlar vermiş, Nizami və Qütbün poemalarını müqayisəli təhlil etmişdir [14, s.252].

1973-cü ildə E.İ.Fazilov Daşkənddə Qütbün “Xosrov və Şirin” poemasının yeni özbək əlifbasına transliterasiyasını “Xorəzm abidələri” adı altında nəşr etdirmişdir. İ.M.Muhammedzyanovun fikrincə, bu nəşrdə bəzi nöqsanlar vardır. Məsələn, lüğət və terminlərin elmi izahının olmaması əsərin nöqsanlarından biri hesab edilə bilər [12, s.7].

Ədəbiyyatşünaslıqda Xarəzmli Qütbün əsəri haqqında ziddiyyətli fikirlərə rast gəlinir. Həmid Araslı [1, s.21] və Pənah Xəlilov [15, s. 35-72] Qütbün “Xosrov və Şirin” poemasını tərcümə adlandırdıqları halda, Qəzənfər Əliyev [2, s.12] və Əmir Nəcib [13, s.37] onu orijinal əsər kimi qəbul edirlər. Əmir Nəcib Qütbün əsərinin beytlərinin sayının Nizaminin əsəri ilə müqayisədə (müvafiq olaraq 4700 və 7000 olmaqla) az olduğunu göstərir. Y.E. Bertels isə bu əsəri gah tərcümə, gah da müstəqil əsər kimi qiymətləndirmişdir [9, s.149-150]. Nüşabə Araslı isə qeyd edir ki, “Türk dilində Nizami mövzularında orijinal poema qələmə alan şairlər mövzu üçün xarakterik olan, təsvirini zəruri hesab

etdikləri hissələri, öz zövqlərinə daha uyğun gələn motiv və epizodları ana dilində ifadə edərkən istər-istəməz tərcümə yolunu tutur, sələflərinin əsərindəki müəyyən fəsil və ayrı-ayrı parçaları bilavasitə türk dilinə çevirərək öz poemalarına daxil edirlər. Bu vəziyyət isə tərcümə kimi qələmə alınan poemalara bir orijinallıq, orijinal əsər kimi yazılan poemalara isə tərcümə mahiyyəti verir” [3, s.18-19].

Möhsün Nağısoylu isə Qütbün “Xosrov və Şirin” əsərinin tərcümə olduğunu qəbul edir və orijinala tərcümə arasındakı fərqlərin səbəblərinə dair öz mülahizələrini irəli sürür: “Birincisi, Nizami əsərində təsvir olunan müəyyən tarixi etnoqrafik hadisə və epizodlarla bağlıdır. Məsələn, P.Xəlilovun qeyd etdiyi kimi, Nizaminin “Xosrov və Şirin”ində atəşpərəstlikdən bəhs edən yerləri Qütb türkcəyə çevirməyə cürət etməmişdir. İkincisi isə ola bilsin ki, bu dəyişiklikləri, qısaltmaları Qütb deyil, tərcümənin mövcud yeganə nüsxəsinin katibi Berke Fəqih etmişdir. Üçüncüsü, onu da istisna etmək olmaz ki, Qütbün istifadə etdiyi orijinalın əlyazmasında həmin hissələr, ümumiyyətlə, yox imiş, yəni onları nüsxənin katibi bilərəkdən buraxıbmiş. Dördüncüsü, ən başlıcası isə orijinala tərcümənin mətnləri arasındakı mövcud fərqlər, ayrıntılar orta əsrlərin bədii tərcümə sənətinin sərbəst-yaradıcı qolu üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlərlə, özəl cəhətlərlə bağlıdır” [4, s.35-36].

Həm Qütb, həm də Fəxri əsəri tərcümə edərkən hadisələri, süjetləri qısaltmamış, sadəcə olaraq süjetə birbaşa aidiyyəti olmayan fəsilləri birləşdirərək adlarını dəyişdirmişlər. Bundan əlavə, “Xosrov və Şirin” dastanının süjet xəttinə aid olmayan giriş və yekun hissələrini ixtisar etmişlər. Bu ixtisarlər nəticəsində fəsillərin sayının azalmasına baxmayaraq, əsərin məzmununa, süjet xəttinə, kompozisiyasına heç bir xələl gəlməmişdir. Şairlər əsərin tərcüməsində ərəb, fars sözlərindən çox az istifadə etmiş, bacardıqları qədər türk dilinə üstünlük vermişlər. Bu da o dövr üçün mühüm hadisə idi.

Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsəri 5700 beytə yaxındır. Qütbün tərcüməsi 4733, Fəxrinin çevirisi isə 4683 beytdən ibarətdir. Beləliklə, orijinal əsərlə tərcümələr arasında 1000 beytə yaxın fərq vardır. Bu fərq bizi belə düşünməyə vadar edir ki, ya Qütb Nizaminin kifayət qədər uzun bədii təsvirlərindən bəzilərini ixtisar etmiş, ya da bizə gəlib çatan əlyazma naqisdir. Ancaq Nizaminin əsərindəki fəsil başlıqları Qütbün tərcüməsində eynilə saxlanıldığından mövcud çatışmazlıqların hekayənin bütövlüyünü pozacaq xarakter daşmadığı anlaşılır. Hər iki şair orijinal vəznə sadıq qalaraq əsəri məfailün məfailün faülün ölçüsündə tərcümə etmişlər. “Vəzn baxımından əsərin orijinalına sadıq qalan şairin (məfailün məfailün faülün) sadəcə, çəharyar mədhiyyəsini “Kutadqu Bilig” vəzniylə (faülün faülün faülün faül) yazması, Köprülüyə görə, Türk və İran ədəbiyyatında başqa örnəyi olmayan bir orijinallıq təşkil etməkdədir” [7, s.56]. Hər iki əsərin müqayisəli təhlilinə nəzər salaq:

Qütbün tərcüməsi səbəb-i təlif-i tövhid, minacat, nət', "Allāh ta'ālā-nyñ tāvhiḍin ajur", "İflāk harākāti-niñ sözi", "Taṭṭry taalā-nyñ münāẓāty", "Rasūl 'aleyhi-s-sālām na'ty", "Rasūl alajhi-s-s-sālām-nyñ tort jāry ögdüsi" başlıqlarla başlayır. Fəxri isə heç bir başlıq qoymadan Allahın təkliyi, özünün bağışlanması hissələrini türk dilinə tərcümə etmişdir:

Qütb Fəxri

ilāhī tāvfiqyñ qabyñ aça ber inayət qapusun ben quluna aç
köñül-gā rahmātiñ uryñyn saça ber kerem qıl rahmetüni gönümə
köñül ber kim jaqınyñyā jarasun gönül ver kim seni bile yaqın ol
adın gāflāt bu köñlüm-din jyrasun dahi dil kim oquya aferin ol
bu köñlüm küzgüsin sajqal qylu ber yaramazdan dilümi dutgıl ari
qamuy' müşkil-lärimni hall qylu ber elümden gəlməsün hiç na-bekari
[17, s.2] [18, s.255]

Fəxriddən fərqli olaraq, Qütbün tərcüməsində Məhəmməd peyğəmbərin nət'indən sonra peyğəmbərin səhabələrindən Əbu Bəkr, Ömər, Osman, Əli xəlifələrinin tərifinə aid fəsil yer alır. O.Şarafiddinov hesab edir ki, dörd xəlifə haqqındakı fəsil "üçüncü müəllif", yəni Berke Fəqih tərəfindən yazılmışdır: [16, s.243]

jana bu rasūl-nyñ säwār eşləri
qylur erdi-lär tutşy ḥajr işləri
bu tört eş başy ol atıq erdi bil
köni dādy icrā jarar erdi qyl [17, s. 26]

Səhabələrin mədhindən sonra gələn "şāh-zādā Tini-Bäg han mādhi və Mälīkā mārḥümā han Mälik mādhi rahmatallah" fəsli Qütb əsəri sifariş verən hökmdarın və xanımının mədhinə həsr etmişdir. Fəxrinin tərcüməsində isə bütünlüklə Aydınoğullar sülaləsinin və İsa bəyin mədhi "Fəxrəddin mədh" başlıqlı hissədə verilmişdir:

Qütb Fəxri

Ulus el ärkligi sultāny hany şeh-i ferhunde fahr-i devlet ü din
žihān halqy tən ol tən icrā žāny mükərrəm İsa bin Mehmed bin Aydın
hanymyz Tini-bäg šāh-i žuvān baht ki mislin görmedi gerdun-i gerdan
kim oş andyn quwanur tāž hām that saadet vermis ana pak Yezdan
jeti iqlīm icrā hāly bu zamānda Çalapdan cümle maqsudi müyesser
tāñiñ joq šäksiz ol barça žihānda onat düşdi işi cümle seraser
[17, s.28] [18, s.268]

"Qütb yalnız əsəri türk dilinə tərcümə etməklə kifayətlənmiş, hekayənin süjet xəttinə yeni bir əlavə etməmişdir. Nizaminin əsərində olan fəsil başlıqlarının da eyni olması bunu bir daha sübut edir" [6, s.18]. Fəxrinin

“Xosrov və Şirin” tərcüməsini fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də Xosrovla Bəhram Çubin arasında gedən mübarizə və Bəhramın döyüşdə məğlub olub Çinə getməsi bölümlərini Firdovsinin “Şahnamə”sindən götürərək əsərə daxil etməsidir. “Husrev ve Behram yerine çeriylə gelüp”, “Husrev Behram yerü yerine çeriylə gelüp yüz be-yüz olup...”, “Behram qız qardaşına gelüp qız qardaş nasihat etdüğü yerdür”, “Husrev begleriyle tanışduğun eydür”, Çubin meydana girüp Behram çəqal giyüp Çubini öldürmək...”, “Qayser-i Rum banuyı Güstehem alup qızı Meryem qatına iledüp”, “Behram Çubin qaçup Çinə varduğun eydür” başlıqlarla başlayan hissələr və başlıq qoymadan yazdığı beytlər “Şahnamə”dən götürülmüşdür. Qütbün tərcüməsində belə hissələrə rast gəlinmir:

şehum buyurdi Firdevsi sözinden
yetürem nazmını matbu u Şirin
qılıban şekrini şehdile memzuc
yedurem halqa şirin havz-i Şirin
şehüm müzdine yeye hal-i giti
şeh u derviş u münim yeg ü miskin
çu buyurdi şehüm Firdevsi şirin
qıluban tercüme hoş-resm tazmin
Nizami nazmına memzuc ederven
çu gündüzüme borç etdüm öderven [18, s.266]

Qütb tərcüməsində Nizaminin əsərindəki “Xosrovun dilindən Barbədin qəzəl oxuması” və “Şirinin dilindən Nəkisanın qəzəl oxuması”ı dialoqlarından iki fəslə çıxartmışdır [10, s.8]. A.Zayonçkovski hesab edirdi ki, Qütb öz variantında orijinal mətnə mövcud olan və süjet xəttinə daxil olmayan hissələri ixtisar etmişdir. Alim buna misal olaraq türk mətnində “Barbədin 30 nəğməsi”nin olmadığını göstərmişdir [5, s.86]. Fəxrinin tərcüməsində Şirinin dilindən Nəkisanın qəzəl oxuması və Xosrovun dilindən Barbədin qəzəl oxuması bölmələrində 4 fəsil çıxarılmış, 2 fəsil adsız, 2 fəsil isə fərqli – “ve Husrev qatında çeng çalındığı yerdür”, “Şirin gelüp Husrevin odağında otururken Şirin ayru odada” başlıqlar altında verilmişdir. Hər iki şairin tərcümələrinə nəzər yetirək:

Fəxri Qütb

uyıma ey göz imdi bir zəman sen ujuma bir zaman əj dəvlətim kim
ki devletde bulasın bir nişan sen mägār tabsam köñüldäki tiläkim
benümle düzün ey baht yeter qaç sabır tayyndyn umynçq subhy bəlgür
kilidile bu gönlün bağını aç bu köñlüm-nün közingä imdi bir nur
[18, s.457] [17, s.249]

XIV əsrdə yaşamış hər iki şairin tərcümələrində olan oxşarlıq da diqqətimizdən yayınmır. “Şirinin Xosrovu elmə rəğbətləndirməsi”, “Büzürgümüdün “Kəlilə”dən qırx incə mətləb söyləməsi”, “Nizaminin oğlu Məhəmmədə nəsihət etməsi”, “Peyğəmbərin meracı”, “Nəsihət və kitabın sonu”, “Toğrul şahın Nizamini tələb etməsi” kimi fəsilləri əsərlərinə daxil etməmişlər. Türkdilli müəllif Qütb Azərbaycan şairinin dünyanın faniliyi, paxıl və nankor insanların fəlsəfi hikmətamiz düşüncələrini xeyli ixtisar etmişdir. Məsələn: “Xosrovun sərdabəsində Şirinin ölməsi” fəsli məsnəvinin L.A.Xetaqurov tərəfindən hazırlanmış elmi-tənqidi mətnində 134 beytdir. Qütbdə isə həmin fəsil 59 beytdir [10, s.8]. Fəxrinin tərcüməsində həmin fəsil heç bir başlıq qoyulmadan 42 beyt daxilində verilmişdir:

Qütb Fəxri

nitək kim subh sadiq baş kötürdi seher çun başın uyqudan götürdi
Şirîn başynya joqalmaqlıq kätürdi helaki gönline Şirin getürdi
qaçub zāngī-din aj mağrib-qa keldi buyurdi şehriyarı ol niku-ahd
subh rāngi tişi-teg açylu küldi ana üd ağacından düzeler mehd
bujurdy qyldy-lar tābut ol kün pes altun tahtayile qaplayalar
qamuy tābutyny qablab tozdy altun delim incü guher çoq saplayalar
murassa qyldy jinçü lal-dyn bin murassa eyledi çun şah mehdin
töşädi bilä saçty aşhab vä kin cihanun eglemezleridi ahdın
[17, s.291] [18, s.479]

Qütb əsərini “Niçä söz hatimat kitab-da ajtur ustād”, Fəxri isə “Hatm-i kitab” başlıqlı fəsillə bitirir. Fəxri sonda əsərin yazılma tarixi və oğullarının vaxtsız vəfatı haqqında məlumat vermişdir:

tirig bolmyşça äj Qutb anlayul kim dilersen Fahriya kim şad olasın
tilägim bar sendin bir tiläkim cihanda qayğudan azad olasın
qamuydyn bilsän äksük özünni Çalap verdüğine eyle qanaat
adaqlar asra jer qylsan jüzünni hasud olmağı edinme sanaat
körärsän dürr təniz astynda qaldy özüne gerü kine vermegil yol
soñ asra qalmyşyndyn başqa qaldy Çalap qullarına hoş mihrüban ol
[17, s.299, 300] [18, s.484]

Şairin orijinal əsərə özünün xüsusi münasibəti vardır ki, bu da Qütbün “Xosrov və Şirin” poeması ilə Nizaminin eyniadlı poemasını sətir-sətir müqayisə etdikdə aydın olur. Orijinal dili mükəmməl bilmək, onun ilkin mənbələri ilə tanışlıq, yenidən qurulan əsərin obrazlarına və ruhuna yaxınlıq hissi tərcüməçiyə orijinal mətnə daha yaradıcı yanaşma imkanı verir:

*Qazan kimi qaynayıb ehtiraslar /eşq/ yaratdım
Nizaminin balından halva bişiridm. [10, s.11]*

Əsərin orijinalında Nizami hadisələrin içərisinə kifayət qədər fəal şəkildə daxil olur, qəhrəmanların hərəkətlərinə münasibət bildirir, özündən danışır, ayrıca fəsildə oğluna nəsihət verir. Türkdilli poemada vəziyyət daha mürəkkəbdir. Yəni bir müəllifin rolunda üç şəxs iştirak edir: orijinal mətnin müəllifi, yəni Nizami Gəncəvi, işinə sərbəst yanaşan tərcüməçi, yəni Xarəzmli Qütb və yaradıcılığını bürüzə verən katib – Berke Fəqih.

Giriş fəsillərində şeirin yazılma səbəblərinin izahı ilə əlaqədar olaraq tərcüməçi şair özünü xatırladır. Əsərdə Qütbdən başqa, Nizami obrazı da aydın şəkildə yer almışdır. Tərcüməçi bunu bəzi yerlərdə açıq şəkildə xatırladır.

Fəxrinin tərcüməsində isə şairin öz obrazına və Nizaminin obrazına rast gəlirik:

Fəxri Qütb

şehüm buyruğına qıldum itaat Rävān əj Qutub tərkin keç bolur bil
dil ü candan be-qadr-i istiaat ne bilgäy-lär sənı sözlätməsän tıl
gücüm yetdükce oldum tercümanı Nizami nazmy janlyğ tüz sözüñni
Nizaminün ki şad olsun revanı anyn bälğüt hanuğ-ya bu özüñni
[18, s.264] [17, s.32]

“Qütbün tərcüməsinin mətnində Berke Fəqihin özündən bəhs etdiyi 51 beyt yer almışdır və poemanın mətnindəki bəzi cüzi dəyişikliklərin məhz katib tərəfindən həyata keçirilməsi imkanını istisna etmək çətinidir” [10, s. 12]. Fəxrinin tərcüməsində isə heç bir katibin yazısına, beytinə rast gəlinmir:

järı berdı uyan tükätđim bitib
idim-kä burunraq tükäl ajytyb
idim tävfıq berdı tamām qyldym oş
jädıgär mänıñdı saña qojdum oş [17, s.301]

Nəticə / Conclusion

Araşdırmalardan aydın olur ki, XIV əsrdə Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasının türk dilinə edilən ilk tərcümələri – Xarəzmli Qütb və Fəxrəddin Yaqub ibn Məhəmməd Fəxri tərəfindən ərsəyə gətirilmişdir və bu əsərlər türkdilli epik poeziyanın formalaşmasında mühüm mərhələ təşkil edir. Hər iki tərcüməçi əsərin süjet xəttini və əsas poetik strukturunu qorumağa çalışmış, lakin tərcümələrə fərdi yanaşma sərgiləmiş, müxtəlif fəsilləri ya ixtisar etmiş, ya da dövrün ictimai-siyasi və mədəni baxışlarına uyğun şəkildə dəyişmişlər.

Qütb orijinala daha sadıq qalmağa çalışmış, Nizaminin əsərindəki fəsil başlıqlarını saxlamış və tərcüməyə yeni süjet əlavə etməmişdir. Bununla belə, əsərdə katib Berke Fəqihin müdaxiləsinin izlərinə rast gəlmək mümkündür. Fəxri isə daha sərbəst və yaradıcı yanaşma sərgiləmiş, Firdovsinin “Şah-

namə”sindən parçaları əlavə etməklə əsəri zənginləşdirmişdir. Hər iki tərcümədə ərəb və fars sözlərinin istifadəsinin minimuma endirilməsi və türk dilinin poetik imkanlarının nümayiş etdirilməsi o dövrün dil siyasəti və ədəbi yönəlimləri baxımından əhəmiyyətlidir.

Eyni zamanda əsərlərin müqayisəli təhlili göstərir ki, Qütb və Fəxri tərcümələrindəki fərqlər yalnız texniki deyil, həm də poetik və ideoloji məqamlarla bağlıdır. Bu tərcümələr təkcə Nizami irsinin türkdilli oxuculara çatdırılması deyil, həm də orta əsrlər Türk ədəbiyyatında tərcümə sənətinin inkişaf səviyyəsini göstərən dəyərli nümunələrdir. Beləliklə, Qütb və Fəxri tərcümələri həm mətnşünaslıq baxımından, həm də türkdilli poeziyanın klassik irsi kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır və Nizami Gəncəvi irsinin çoxşaxəli təsir dairəsini əyani şəkildə ortaya qoyur.

Ədəbiyyat / References

1. Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı. Uşaqgəncnəşr. 1958. 312 s.
2. Алиев Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока. Москва, Наука, 1985, 331с.
3. Araslı N. Nizami və Türk ədəbiyyatı. Bakı, Elm, 1980, 208 s.
4. Nağısoylu M. Orta əsrlərdə Azərbayacanda tərcümə sənəti. Bakı, Elm, 2000, 264 s.
5. Teep E. Низами Гянджеви в польских исследованиях и переводах. Баку, 2012, 104 с.
6. Gülmez M. Fahrinin “Husrev ü Şirin”i (2317-4683). Metin-Gramer-Sözlük. Yüksek Lisanz Tezi. Konya, 2003.
7. Hacıeminoğlu N. Hüsrev ü Şirin. Altın Orda şairlerinden Kütb tarafından yapılan, Nizami Gencevinin aynı adı taşıyan mesnevisinin ilk türk tercümesi. Hüsrev ü Şirin mesnevisi, 56 s.
8. Бертелс Е.Э. Низами. Творческий путь поэта. Москва, Издательство АН СССР, 1956.
9. Бертелс Е.Э. Навои и Джами. Москва, Наука, 1965, 498 с.
10. Ганиханов М.А. Сравнительный анализ poem «Хосрав и Ширин» Низами и Кутба. Автореферат дисс. фил. наук. Ташкент, 1994, 23 с.
11. Зайончковский А. Ближний и Средний Восток. Сборник научных статей/ А. Зайончковский. Москва, 1962.
12. Мухаметзянов. И. М. Фольклор в поему Кутба «Хосров и Ширин». Диссертация. Канд. филол. наук. Казань, 2009, 150 с.
13. Наджип Е.Э. Историко-сравнительный словарь тюрских языков XIV века. Книга I. Москва, Наука, 1979, 479 с.
14. Тагирджанов А.Т. «Хосров и Ширин» Кутба: Дис. ...канд. филол. наук/ Тагирджанов А.Т. Ташкент, 1946, 252 с.

15. Халилов П. Низомий «Хусров ва Ширин»ининг Кутб тачжимаси// Узбек тили ва адабиети. Ташкент, «ФАН», 1987, № 2.
16. Шарафиддинов.О. Низомий ва Кутб. Танланган асарлар. Тошкент. Узбекистон, «Фан» нашриети, 1978, 243 с.
17. Ananiasz Zajaczkowski Najstarsza Wersja Turecka Husräv u Şîrîn Qutba. Warszawa, 1958, 304 p.
18. Flemming, B. Fahrîs Husrev u Şîrin. Eine Türkische Dichtung Von 1367. Wiesbaden, 1974, 487 p.

Первые тюркские переводы произведения Низами Гянджеви «Хосров и Ширин»

Самира Алиева

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: xedicealizade@mail.ru

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ переводов поэмы Низами Гянджеви «Хосров и Ширин», выполненных двумя выдающимися представителями тюркской литературы XIV века – Хорезмли Кутбом и Фахреддином Якубом ибн Мухаммадом Фахри. Автор рассматривает степень соответствия переводов оригинальному тексту, выявляет добавления и сокращения, сделанные в процессе перевода, а также анализирует структурные и поэтические различия на научной основе. Отмечается, что оба поэта, сохранив сюжетную линию и основную композицию произведения, сократили или видоизменили некоторые части поэмы в соответствии с общественно-политическими и религиозными взглядами своего времени. Кутб и Фахри стремились свести к минимуму использование арабских и персидских слов, стремясь демонстрируя поэтические возможности тюркского языка.

В то же время, некоторые добавления, особенно включение отрывков из «Шахнаме» Фирдоуси в переводе Фахри, свидетельствуют о свободном и творческом подходе авторов к переводу. В исследовании также рассматривается вмешательство писца Берке Факиха в перевод Кутба и его влияние на текст.

В статье сопоставляются взгляды различных исследователей – Е.Э.Бертельса, А.Зайончковского, Н.Араслы, Э.Наджиба и других, на основе чего делаются научные выводы. В целом, данная работа представляет собой ценное исследование с точки зрения изучения классической восточной поэзии и средневековых переводческих традиций.

Ключевые слова: Кутб, Фахри, перевод, «Хосров и Ширин», переводчик